

EEN KOSMOPOLITISCHE STAD IN CRISIS

ODESSA MOET KIEZEN

DE OEKRAÏENSE HAVENSTAD ODESSA, mythisch beschreven door schrijver Konstantin Paustovski, wordt bewoond door vrije mensen. De oorlog dwingt hen tot een keuze.

VRIJE STAD Oude dames op de bushalte, piepjonge matrozen marcheren voorbij.

A

ALS DE TREIN HET KOPSTATION BINNENROLT, HEFFEN EEN PAAR PAS-SAGIERS SPONTAAN EEN LIED AAN. Odessa ademt grootstedse grandeur, vergeleken met de armoe en de modder van West-Oekraïne of de steppen en de vergane kolchozen van het voormalige Sovjet-oosten. 'Welkom in de stad van de helden', staat geschreven op het dak van het witte stationsgebouw dat blinkt in de zon. Oude vrouwen overschreeuwen met schelle stem het geluid van de rolkoffers om hun *kimnata*, appartement aan zee, te huur aan te bieden. In de stationshal wachten mannen met snorren en kozakkenmutsen op hun trein en proberen zigeuners centen af te troggelen van oude dames met lange bontjassen en laktasjes. Buiten onderhandelen haveloze boeren over de ritprijs naar hun godvergeten deltadorp.

De taxichauffeur, een gewezen zeeman, zeilt me in zijn Wolga langs gouverneurspaleizen, een synagoge, de oosters ogende filharmonie en het protserige Weense operatheater met de beeltenis van Poesjkin en Gogol. Op de Primorski, de flaneerboulevard van de stad, scheppen gemeentewerkers de sneeuw van de klinkers. De dromerige belletjes van het neoklassieke stadhuis klinken elk uur, een zanger begeleidt zijn Odessitisch Bargoens met een elektrisch versterkte gitaar en kinderen houden angstvallig de teugels van de pony's waar ze door hun ouders op zijn gezet. Piepjonge matrozen marcheren in eendenpas voorbij. De tweehonderd treden van de machtige Potemkin-trappen leiden naar de haven, daar diep beneden, waar het altijd stamp, schuurt en ratelt. Maar nu is het oorlog. Cruiseschepen mijden Odessa. 'Ze stomen op tot de haven, geven toeristen de gelegenheid een kiekje te nemen van de trappen en maken rechtsomkeert,' vertelt een kelner me. 'Wij bedienen alleen nog onze vrienden en kennissen.'

TEKST MICHIEL DRIEBERGEN FOTO'S CHRISTIAN VERMONT

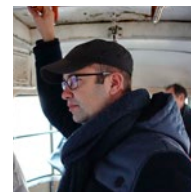

ARM EN RIJK De dakloze vrouw boven fotografeert fotograaf Christian Vermont (te volgen op Twitter: @FollowChris) steeds met een lege portemonnee.

Het wapengekletter in Oost-Oekraïne is weliswaar honderden kilometers verderop, maar veel Odessieten kunnen het kruit ruiken. Bij de bloedbank staat een rij mensen om te doneren voor gewonde frontstrijders. Op het busstation paffen soldaten met slaapmatten en rugtassen de ene sigaret na de andere weg; deze maand worden opnieuw vijfduizend mannen uit de regio Odessa richting oorlog gedicteerd.

IN HET VIZIER

‘Ook hier is het oorlog,’ schreef Sovjetschrijver Konstantin Paustovski bijna honderd jaar geleden, ‘in deze stad die opzettelijk gemaakt lijkt voor een bedrijvig en gelukkig leven, gemaakt voor zeelui, tuinders, wijnboeren, kunstenaars, voor kinderen en verliefden, voor een zorgeloze jeugd, een vruchtbare rijping en een oude dag die op een heldere septemberdag lijkt.’ Odessa ligt in het vizier. De Krim, het door Rusland geannexeerde schiereiland, ligt niet ver weg, en de door Moskou gesteunde rebellen lijken zich vanuit separatistenregio Donbass richting de Krim te vechten. Volgens de Russische president Poetin hoort Odessa bij Novorossia (Nieuw-Rusland), het Russischtalige deel van Oekraïne waarvan hij gezworen heeft het te ‘beschermen’. Een doorstoten van de Russische troepen via Odessa naar het maffiastaatje Transnistrië, een Russischtalige afsplitsing van Moldavië, is niet ondenkbaar. Vorige week begonnen de permanent gestationeerde Russische troepen daar een oefening. De afgelopen maand lijkt in Odessa een nieuwe, verwarrende fase van de oorlog aangebroken. Bijna dagelijks exploderen er kleine bommen in het stadscentrum. De ene keer is een inzamel-

MICHEL DRIEBERGEN

Michiel Driebergen (1982) is schrijver en journalist. Vanuit de steden Krakau (Polen) en Lviv (Oekraïne) doet hij verslag van de terugkeer van Midden-Europa. In 2012 publiceerde hij ‘De Joden van Lemberg’. Zijn nieuwste boek heet ‘Lviv, stad van paradoxen’.

Bij de bloedbank staat een rij mensen om te doneren voor gewonde frontstrijders.

punt voor het leger het doelwit, dan weer wordt de Privatbank van de rijke zakenman Kolomojski aangevallen, wiens pinautomaten de klanten manen een donatie aan soldaten te schenken. Tot nu toe viel er één dode bij de explosies: een man, afkomstig uit Transnistrië, blies zichzelf op in een buitenwijk van de stad. De politie bestempelt het onderzoek als terreurzaak.

VERWACHTINGEN, HOOP EN ANGST

Sovjetschrijver Paustovski, die de naam Odessa voor veel Nederlandse lezers een mythische klank gaf, verbleef in 1920 in de stad. Ook toen volgde er een oorlog op een bloedige revolutie. De haven was geblokkeerd door het Witte Leger, dat nog niet verslagen was door de bolsjewistische Sovjettroepen. Maandenlang kon er geen schip in of uit. ‘De straatlantaarns werden laat, of zelfs helemaal niet ontstoken,’ schrijft Paustovski in zijn geromantiseerde autobiografie *De tijd van de grote verwachtingen*. Ook nu, anno 2015, wordt in Odessa de stroom twee keer per dag een aantal uren uitgeschakeld; een bezuiniging van de landelijke regering. De Odessitische schrijver en kunsthistoricus Eugene Demenok vergelijkt de tijd van Paustovski met nu. ‘Vlak voor en tijdens de Russische Revolutie was er een explosie van literair talent in Odessa. Niet alleen Paustovski, maar ook de joodse schrijver Isaac Babel was daar representant van.’ Ook in de jaren voor de Maidanrevolutie zag Demenok een hausse van talentvolle schrijvers, schilders en bloggers. ‘Terwijl we in de jaren negentig alleen maar aan overleven konden denken.’ Nu huivert ook Demenok bij de gedachte aan wat er in Donetsk gebeurt. ‘Net als toen volgde er oorlog en terreur op de revolutie. Al een jaar lang balanceert Odessa tussen verwachtingen, hoop en angst.’

EENHEIDSMARS

De bewoners van de havenstad bemoeien zich liever niet met politiek. Ze werken hard en in hun spaarzame vrije tijd wandelen ze langs boulevards met bloeiende acacia’s of liggen zo

naakt mogelijk op de stranden van Arcadia of Lanzeron.

De Maidanrevolutie ging dan ook grotendeels aan Odessa voorbij. Toen de opstandelingen in Kiev krap een jaar geleden president Janoekovitsj van zijn troon verdreven, zette een handvol Odessieten tenten op Koelikovo Polje, een groot plein nabij het treinstation. Ze riepen leuzen tegen de nieuwe regering die zij als fascistisch beschouwden. Pas toen Rusland in maart de Krim annexeerde, schrok Odessa wakker. Duizenden inwoners namen deel aan een massale mars door het stadscentrum en droegen een reusachtige Oekraïense vlag met zich mee. De bemoeienis met de landelijke politiek bracht het noodlot. De ‘eenheidsmars’ op 2 mei van zo’n vijftienhonderd voetballfans en pro-Oekraïense demonstranten liep uit op een gewelddadige clash met pro-Russische betogers. Eerst viel er een dode in het stadscentrum, toen trokken de pro-Oekraïense demonstranten op naar Koelikovo Polje om de tenten van de pro-Russische betogers in brand te steken. Een deel van hen vluchtte het vakbondsgedouw in, waarbij kogels en molotovcocktails over en weer vlogen. De politie bleef opvallend afwezig, en toen het gebouw in lichterlaaie stond kon de brandweer niet naderbij komen. Zij die het vege lijf probeerden te redden door uit het raam te springen, werden soms geholpen, soms alsnog in elkaar geslagen. Sindsdien is het stil in Odessa. De Oekraïense vlag wappert alleen nog plichtmatig op overheidsgebouwen. De zwart-oranje Sovjetkleuren van de pro-Russische demonstranten zijn verdwenen. Zwart-witte rouwlinten wiegen aan de kale boomtakjes voor het vakbondsgedouw. Op een bord hangen foto’s van de tweenvertig mensen die hier levend werden verbrand; de meesten gewone Odessieten.

NET ZO CRIMINEEL

In de Deribasovskajastraat, waar af en toe nog een toerist op een koets klimt en een Roemeense straatmuzikant zijn saxofoon tot het uiterste test, wil niemand praten over politiek. In restaurant Kompot, waar verse Oekraïense vruchtendrank wordt geschonken, ontmoet ik oogarts Tanja Gajdamaka. ‘In de kliniek zwijgen we, maar we weten precies wie aan welke kant staat,’ zegt ze. ‘Ik ken mijn collega’s soms al wel veertig jaar; we studeerden samen. Nu hebben we ruzie.’ Odessa barst van de verhalen over onderlinge spanningen. Tanja’s beide vriendinnen zijn getrouwd met kapiteins, ‘die in de Sovjet-tijd veel status hadden, maar nu niet meer’. De

ene kapitein is pro-Russisch. De paar weken per jaar aan wal heeft hij grote onenigheid met zijn echtgenote, die fanatiek pro-Oekraïens is. De andere kapitein doet er wijselijk het zwijgen toe: zijn vrouw verwacht ook veel van Oekraïne, maar zijn dochter is dan weer fanatiek pro-Russisch.

Bij Tanja Gaidamaika zelf ging tijdens de Maidanrevolutie een knop om, zoals ze dat uitdrukt, 'toen tien agenten als een idioot insloegen op een student die weerloos op de grond lag. Zoals Odessa honderd jaar geleden koos voor de wereldrevolutie van het communisme, zo wil Odessa nu bij de rechtsstaat horen.'

Haar keuze betekent onenigheid in de familie. Tanja's nicht Lena vluchtte afgelopen zomer uit het door oorlog verscheurde Loegansk naar haar familie in Odessa. Ze vond een baan en zou graag in Odessa blijven, maar haar echtgenoot, Alexej Olejnik, is voorstander van een afgesplitst Loehansk en keert liever terug zodra de situatie dat toelaat. Terwijl de meeste Odessieten op straat zwijgen als het graf, laat Olejnik graag het achterste van zijn tong zien. 'Al dat gezwaai met die Oekraïense vlag. Die mensen worden daar voor betaald, of het is een hype,' zegt de voormalige handelaar in vlees in zijn kleine flatje, geïmproviseerd ingericht voor hun twee kleine kinderen. 'Janoekovitsj was corrupt, maar het leven voor gewone werkers als ik was best goed. Nu is onze munt niks meer waard. Ook na de zogenaamde revolutie zijn er nog steeds oligarchen aan het bewind in Kiev. Zij zijn net zo crimineel als de vorige klik. Daar moeten Odessieten nog achter komen.' Tanja en hij spreken niet met elkaar.

HAVENSTAD 'Odessa is een *portofranca*.'

FREDERIK RUIJS/NUZUALISM

'Zoals Odessa honderd jaar geleden koos voor het communisme, zo wil het nu bij de rechtsstaat horen.'

BETOGERS VERDELGEN

Intussen stukt het onderzoek naar '2 mei'. Journaliste Vera Zaporozjets – vermaard in Odessa vanwege haar onderzoek naar corruptie bij lokale bestuurders – maakte deel uit van een onderzoeksteam. Op de videobeelden van de brand ontdekte ze een pro-Oekraïense demonstrant die met een knuppel insloeg op iemand die uit het raam was gesprongen. 'Hij werd opgepakt en gemarteld. Terwijl het onderzoek bedoeld was het gesprek op gang te brengen.' Gedesillusionneerd stopte ze met haar onderzoek.

De Odessieten die zich uitlaten over de brand, zeggen dat het een geplande provocatie was, georganiseerd door de Russische geheime diensten om Rusland van een excuus te voorzien om het leger te sturen. Dat plan is niet geslaagd, zegt een boekverkoper uit het Azerbeidjaanse Bakoe me op de markt nabij Koelikovo Polje. 'De pro-Russische opstand is gaan smuilen in Odessa, maar nooit goed tot ontbranding gekomen.'

Journaliste Zaporozjets denkt dat er 'iemand in de omgeving van burgemeester Troegjanov' achter het bloedbad zit. Troegjanov behoort bij de clan van voormalig president Janoekovitsj. 'Ze beschuldigen ons ervan dat wij de pro-Russische betogers willen verdelgen, zoals je kevers verdelgt die het gewas kapot knagen. Zo willen ze mensen als wij, die iets ten goede willen veranderen in Oekraïne, schuldig maken aan hun dood.'

MELTING POT

Politiek is niks voor Odessieten, zegt journaliste Vera Zaporozjets. 'We komen pas in beweging als het over onze eigen stad gaat.' Ze noemt het voorbeeld van een protest tegen een projectontwikkelaar die wilde bouwen bij het monument voor de stichters van Odessa. 'Lokale bewoners en Odessieten overzee voerden massaal actie. De bouw werd gestopt.' 'Odessa is Odessa, zeggen we. En dat moet zo blijven.' Schrijver Eugene Demenok organi-

seert discussieavonden met schrijvers en intellectuelen, 'om de stad te redden'.

'Odessa is een *melting pot*, een kosmopolitische, vrije stad, een *portofranca*, een internationale haven,' zegt Demenok lyrisch. 'Er wonen nog steeds honderddertig verschillende nationaliteiten.'

En dat is altijd zo geweest, zegt de Odessitische geschiedkundige Pjotr Sjeloegin, die ik ontmoet op de Primorski. Hij beschrijft hoe Rusland onder leiding van tsarina Catharina II aan het eind van de achttiende eeuw het onontgonnen gebied aan de noordkust van de Zwarte Zee veroverde. 'Het gebied werd Nieuw-Rusland (Novorossia) genoemd, maar werd in cultuur gebracht door Europeanen. Zo werd Odessa gesticht door een Spanjaard in Russische dienst, José de Ribas. De Franse staatsman Richelieu werd de eerste gouverneur, en de half-Britse graaf Vorontsov zijn opvolger.' Weliswaar viel de stad onder de tsaar, maar de Russische bureaucratie had hier weinig invloed, vervolgt Sjeloegin. 'De kranten waren in het Frans, de straatnamen in het Italiaans. De graanhaven werd beheerst door Grieken, joden kwamen naar de stad. De Amerikaanse schrijver Mark Twain bezocht Odessa en schreef dat de stad hem Amerikaans voorkwam.'

Odessa was ook een stad van bannelingen, zoals de Russische poëet Alexander Poesjkin die volgens de overlevering in Odessa de vrouw van de gouverneur het hof maakte. *De gouden Italiaanse taal / Weerklint in de bevolkte straten, Waar fier de Slaven af en aan, Met Spanjaard, Griek en Fransman gaan. / Armeniërs, Roemenen praten* dichtte hij.

Begin vorige eeuw raasde de Russische Revolutie als een lawine over Rusland heen, zoals Konstantin Paustovski schrijft. In Odessa – ook toen een stad vol havenarbeiders en matrozen – werd reikhalzend uitgekeken naar verandering. 'Hebben jullie het gehoord? We hebben geen tsaar meer! Nu is alleen Rusland er nog maar!' riep een opgewonden schoenmaker, terwijl hij Paustovski 'blootshoofds, in hemdsmouwen en op blote voeten om de hals viel, zijn schoenmakersleest nog in de hand.'

ALS EEN PROSTITUEE

Tot de ineenstorting van de Sovjetunie in de jaren negentig was Odessa een stad in de Sovjet-Oekraïne. 'In mijn jonge jaren dankte ik elke dag god op mijn blote knieën dat ik in de Sovjetunie geboren ben,' zegt oogarts Tanja Gajdamaika. 'Dat was me aangeleerd en ik was gelukkig. Maar het was een systeem met veel

FLANEREN EN ZON AANBIDDEN De bewoners van de havenstad bemoeien zich liever niet met politiek.

RECHTSOMKEERT Restaurants zijn nagenoeg leeg in Odessa – de toeristen blijven weg. ‘Wij bedienen alleen nog onze vrienden en kennissen.’

‘Oekraïners weten tenminste nog waarvoor zij vechten. Maar de Russen zijn gestuurd.’

verboden. Mijn favoriete schrijver, Boelgakov, mocht ik niet lezen. Er waren slechts vijf restaurants in Odessa.’

Gajdamaika zag Moskou altijd als haar natuurlijke hoofdstad. ‘Maar nu huil ik ’s nachts om de Russen. Oekraïners weten tenminste nog waarvoor zij vechten. Maar de Russen zijn gestuurd of worden ingehuurd. Waarvoor sterven zij in godsnaam? Had Poetin maar een goed land gebouwd met al dat geld dat hij verdiende met olie. Dan had Oekraïne misschien bij hem willen horen. Nu niet meer.’

Pas nu er de afgelopen weken regelmatig bommen exploderen, trekken de Odessieten de vlag weer uit de kast. De bloedige raketinslagen op de markt in havenstad Marioepol en de dode Oekraïense soldaten bij het vliegveld van Donetsk werden herdacht met kaarsen en volkslied. Op de Dag van de Eenheid, op 22 januari, werd op de Potemkin-trappen een vlag uitgerold ter ere van de dode Maidanrevolutie-onairen.

Odessa verdedigt nu Oekraïne, omdat men met afschuw kijkt naar het naburige, straatarme Transnistrië en het door Rusland bezette Abchazië in Georgië, zegt schrijver Demenok. ‘De situatie in Donetsk is een schrikbeeld voor elke Odessiet. We willen geen lege haven. Dus kiezen we nu voor Oekraïne. Maar als over pakweg vijftig jaar een andere staat ons vrijheid biedt, kiezen we anders.’

‘Odessa is als een prostituee,’ glimlacht de gevluichte vleeshandelaar Olejnik uit Loegansk. ‘Het kan de stad niet schelen bij wie het hoort, als het maar geld verdient.’

ALLE LOKALE POLITICI CORRUPT

De situatie in Odessa werpt bij de regering in Kiev de vraag op hoe zo’n kosmopolitische en vrije havenstad kan leven onder het nieuwe, patriottische Oekraïne. Terwijl op de straten van de havenstad Russisch, Oekraïens, Turks en Arabisch klinkt, en de vliegtuigen op bestemmingen als Peking, Bakoe en Moskou vliegen, voeren televisiekanalen ‘Eén Oekraïne’ als hun motto en wordt het Oekraïense volkslied eindeloos herhaald.

Sinds de onafhankelijkheid van het land in 1991 voerden alle regeringen een ‘overwinnaarspolitiek’. Zo zette oud-president Janoekovits, leider van de ‘clan’ uit het Oost-Oekraïense Donetsk, in het hele land zijn trawanten neer. Het belastinggeld dat de Odessieten betalen, verdwijnt in verre Kievse colbertzakken en keerde niet terug naar de regio. Terwijl het land grote culturele verschillen kent, heeft Oekraïne nog steeds de sterk

gecentraliseerde bestuursstructuur van een voormalige Sovjetstaat.

De oplossing van Moskou om van Oekraïne een federatie te maken met nauwelijks macht voor de centrale regering, wordt door Kiev als gevaarlijk beschouwd; de Oost- en Zuid-Oekraïense regio’s zouden hapklare brokken vormen voor het gretige buurland. Maar dat de regio’s meer zeggenschap moeten krijgen over hun eigen budget is de nieuwe regering zonnklaar.

Hoe meer taken de overheid kan delegeren naar de regio, hoe beter, vindt de Britse blogger Nikolai Holmov, die vanuit Odessa de landelijke politiek op de voet volgt. ‘Zo krijgen Odessieten meer controle over hun eigen lokale machthebbers. Neem het probleem van de havensmokkel; een typisch Odessa-probleem. De lokale overheid moet het budget en de mankracht krijgen om dit aan te pakken. Vervolgens kunnen de Odessieten daar controle op uitoefenen.’

Naar verluidt voert de regering de decentralisatie in oktober door, tegelijk met de lokale verkiezingen. ‘Maar de regering geeft dan macht uit handen aan pure criminelen,’ verzucht journaliste Vera Zaporozjets. ‘Zowel de gouverneur van Odessa, Igor Palitsja, als burgemeester Troeganov, zijn rijke zakenmannen. Dit soort lieden doen alles alleen maar om er rijk van te worden.’

‘In Odessa zijn alle lokale politici corrupt,’ beaamt blogger Holmov, ‘dus bij verkiezingen is er nooit een alternatief. De burgerbeweging – momenteel sterker dan ooit – moet nu nieuwe leiders opleiden die het kunnen opnemen tegen de maffia. Europa kan daarbij expertise leveren,’ vindt hij.

Als een corrupte Kievse regering de rijkdom van de Odessieten afroemt, zal het met het patriottisme snel over zijn, denkt Eugene Demenok. Hij vertelt over de eigenaren van het restaurant, ‘typische Odessieten: een jood met een Duits paspoort, een zeeman, en diens zoon, die terugkeerde uit Chicago om dit res-

taurant te openen. ‘Ik ben zo moe van de permanente crisis,’ zei hij me gisteren nog. ‘Als het hier binnen een jaar niet verandert, verhuis ik naar Rusland. Daar hebben ze tenminste nog regels.’

HOE IK ODESSA BETER MAAKTE

‘Toch is het een tijd van grote verwachtingen,’ zegt de oude man die me rondleidt in het Paustovski-museum, gelegen aan de Zwarte Zeestraat. In de ruimte, die ruikt naar oud scheepsbesluit en vanwaar je uitkijkt over de grijze zee, ligt het eerste gedrukte exemplaar van de autobiografie van de Sovjetschrijver. ‘Ik heb meer hoop dan angst.’

Op zoek naar hoop bezoek ik ’s middags HUB Odessa, een zogeheten *coworking space* aan de Griekse straat, aan de rand van het oude centrum. Studenten en jonge IT’ers betalen per uur voor een smaakvol ingerichte werkruimte, met gratis internet en koffie. Organisator is Aleksandr Slavski, een jonge advocaat die cursussen geeft over ‘hoe je jezelf presenteert’.

Politiek is hier verboden, engagement is verplicht, en het gaat om Odessa. ‘Vierhonderd jonge vrijwilligers werken hier aan de toekomst van zichzelf en hun stad,’ zegt Slavski trots. Hij organiseert sociale projecten. ‘Bij de brand op Koelikovo Polje zag ik dat degenen die wilden helpen, niet wisten hoe. Dus heb ik een cursus Eerste Hulp opgezet.’

Volgens Slavski is er ‘geen alternatief voor hoop’. ‘De verwachtingen van de regering zijn hooggespannen. Maar hervormingen gaan nu eenmaal langzaam. Ondertussen werken wij aan de toekomst van onze stad. Al de mensen die hier werken, zien hun toekomst in Odessa. Gisteren sprak ik een jonge manager van een IT-bedrijf. ‘Ik kan overal in de wereld werken,’ zei hij, ‘maar ik wil mijn kinderen vertellen hoe ik Odessa beter maakte.’

‘Deze woorden getuigden van jeugdige vuur en geloof in de onvermijdelijke overwinning, eigenschappen die onverbreekelijk zijn verbonden met de revolutionaire jeugd,’ schreef Konstantin Paustovski, die altijd het goede in de mens bleef zien en de romantiek benadrukte. ‘Ik voelde dat het leven veel bekoorlijkheden, ontmoetingen, liefde en droefenis, vreugdevolle en schokkende dingen voor mij inhield en in deze verwachting lag het grote geluk van mijn jeugd besloten. Of dit in vervulling zou gaan, moest de dag van morgen uitwijzen.’

